

ՃԱՀԱՏԵՆԴԸ ԵՒ ԻՐ ԱՒԵՐՆԵՐԸ

Ահա հիւանդութիւն մը որ լուրջ պատուհաս մը եղած է մարդկութեան համար եւ որ այսօր ալ անխնայ աւերներ կը դործէ ինչպէս ուրիշ տեղ, նոյնպէս եւ Հայաստանի մէջ:

Հաւատարիմ թերթին ուղղութեան, պիտի ջանանք ներկայացնել այս հիւանդութիւնը ժողովուրդի լայն խաւերուն համար հասկնալի լեզուով եւ մատնանշել դարմանները:

Այլ եւս հաստատուած է որ ճահճատենդի մանրէն ոչ հողին, ոչ ջուրին եւ ոչ ալ օդին մէջ կը գտնուի: Ծահճատենդը (Paludisme, մալայի, դող, երոցք, սըթմա) մարդուն կը ներարկուի անօֆել (Anophèle յունարէն՝ անօֆուտ) կոչուած մօեղին միջոցաւ, որ մարդկային արեան մէջ կը տեղաւորէ ճահճատենդի մակաբոյծը, որ կը կոչուի Լավըրանի Հէմատօզօէր (Hematozeaire de Laveran):

Յաջորդաբար պիտի ծանօթանանք մօեղին, մակաբոյծին եւ հիւանդութեան:

Լ. ՃԱՀԱՏԵՆԴԻ ՄԺԵՂԸ

Շատ տեսակ մօեղներ կան, բայց ճահճատենդի տեսակէտով երկու տեսակ մօեղներ կը շահագորդեն մեզ, մէկը՝ «անօֆել»ը, իսկ միւրը՝ հասարակ մօեղը: Անօֆելի էգն է որ ճահճատենդի մակաբոյծը կ'ապրեցնէ իր մէջ եւ զայն մարդուն կը փոխանցէ: Երեւոյթով երկուքը իրարու կը նմանին. սակայն կազմախօսական կարգ մը տարբերութիւններ ունին, որոնց անհրաժեշտ է ծանօթանալ, անօֆելը հասարակ մօեղէն զանազանելու համար:

Ինչպէս ամէն միշտ՝ մօեղներու մարմինն ալ բաղկացած է երեք մասերէ. գլուխ, կուրծք եւ փոր: Գլխի վրայ կան երկու խոշոր աչքեր եւ անոնց մէջտեղը՝ ճակատը: Ծակատին վրայ կը գտնուին մօեղի յարձակողական եւ պաշտպանողական զէնքերը: Երկու եղջիրիկներ (antennes), տեսակ մը փետրանման պեխեր, որոնք ծածկուած են բարակ մազերով, երկու շօշափուկներ (palpes) եւ անոնց մէջտեղ կ'նստի (trompe) որ իր մէջ կը պարունակէ սլաքածեւ խայթոց մը:

Արու եւ էգ մօեղները, անօֆել թէ հասարակ, իրարմէ կը ատարբերին անով որ արու մօեղներու եղջերիկները թաւ մազերով ծածկուած են, իսկ էգ մօեղներունը նոսր աղուամազով մը միայն: Իսկ էգ անօֆելը, հասարակ էգ մօեղէն զանազանելու համար պէտք

է նայիլ շօշափուկներուն, որոնք եղջերեկներէն շատ կարճ են հասարակ մթեղի մօտ, իսկ գրեթէ հաւասար՝ անօֆէլի մօտ (պատկեր 1.):

Մժեղներու մարմինը, երկու տեսակներու մէջ կարեւոր տարբերութիւն մը չներկայացնէր, բացի թեւերէն. անօֆէլի թեւերը սեւ դձերով նախշուն են:

Յատկանշական է նաեւ երկու տեսակ մթեղներու կեցուածքը: Հասարակ մթեղին էգը, պատի, մարմնի կամ առարկայի մը վրայ հորիզոնական ձեւով կը հանգչի, իսկ էգ անօֆէլը մակերեսին առաւել կամ նուազ սղդաձիգ դիրք մը կ'առնէ (պատկեր 2.)

Մթեղի ներքին մասերէն հետաքրքրական է մարսողական գործարանը որ բաղկացած է երեք մասերէ. բերանը՝ որ ունի վերին շրթունք մը և լեզու, ստամոքսը՝ որու հիւսուածքին մէջ կը զարգանայ ճահճատենդի մակաբույծը, եւ աղիքները: Պէտք է յիշել նաեւ լորձոնքի երկու գեղձերը որոնց իւրաքանչիւրը բաժնուած է երեք փլթակներու. Եղերքի փլթակները կ'արտադրեն թուքը, իսկ միջինը՝ թոյնը որ յառաջ կը բերէ խայթումէն յետոյ մեր զգացած մորթի գրգռումը:

Կը յիշենք միայն շնչառական եւ սեռային գործարանները որոնք մասնայատուկ ոչինչ ունին:

Իսկապէս հետաքրքրական է մթեղներու աճման կերպը:

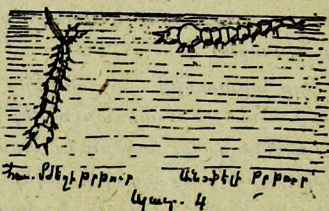
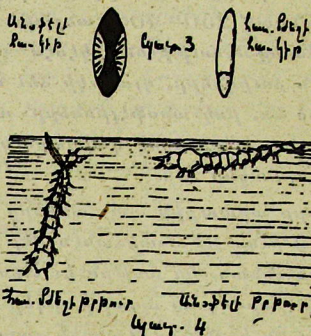
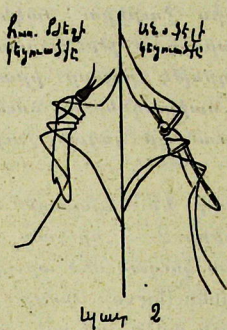
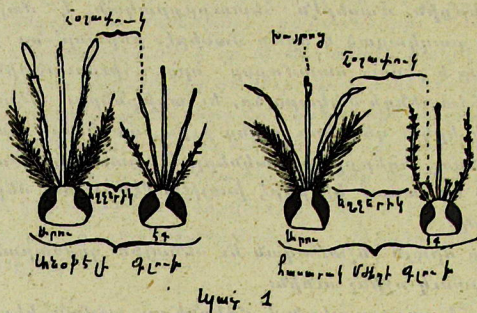
Մթեղները, անօֆէլ թէ հասարակ, ձուիկներ կ'աժեն, իւրաքանչիւր անգամ 250—400, անշարժ և ճահճային ջուրերու մակերեսին: Անոնց մեծութիւնն է կէսէն — մէկ հազարորդամեթր: Հասարակ մթեղին ձուիկները, գլանիկի ձեւ ունին և գրեթէ բոլորը իրարու փակած են, իսկ անօֆէլիները՝ աւելի մեծ նախորդներէն, ձուածն են, սեւ նուրբ գիծերով զարդարուն եւ ցրուուած կը լողան ջուրին վրայ (պատկեր 3.):

Երբ արտաքին պայմանները նպաստաւոր են, այսինքն օգի տաքութիւնը 18 աստիճանէն վեր է, ձուիկները 2—3 օրուան մէջ կը հասունանան, կը ճաթին եւ անոնցմէ դուրս կուգան մեծ արագութեամբ շարժող սեւ պզտիկ որդեր— Թրթուրներ (larve): Անոնք շատակեր են և միեւնոյն ատեն շատ դիմացկուն ամէն տեսակ զրկանքներու հանդէպ: Հասարակ մթեղի թրթուրները կրնան ապրիլ ամէն տեսակ աղտոտ եւ աղի ջրերու մէջ եւ բուսակեր են: Իսկ անօֆէլի թրթուրները կը նախընտրեն քիչ շատ մաքուր, նեխած նիւթեր չլարունակող անշարժ ջուրեր եւ մսակեր են, այսինքն կը սնանին ուրիշ միջատներու թրթուրներով եւ սատկած միջատներու մնացորդներով.

Ջուրին մէջ ապրելով հանդերձ մթեղի թրթուրները յաճախ

ջրին երեսը կ'ելլեն շնչելու համար: Երկու տեսակ թրթուրներու շնչելու կերպը յատկանշական է: Հասարակ մօեղի թրթուրը պոչին վրայ յաւելեալ մաս մը ունի որ շնչափողն է. կը շնչէ գլուխը վար և պոչը վեր, շնչափողը (siphon) ջուրէն դուրս: Իսկ անօֆէլի թրթուրը պոչին վրայ երկու ծակ միայն ունի, և շնչելու համար ստիպուած է հորիզոնական դիրքով մօտենալ ջուրի մակերեսին (պատկեր 4): Ահա թէ ինչու, ջուրին վրայ քարիւղ սրսկելով կարելի է գանոնք դիւրաւ անշնչացնել:

Երբ ջրի տաքութիւնը նպաստաւոր է, (12 աստիճանէն վեր), թրթուրները հետզհետէ կ'աճին, չորս ամսամ իրենց արտա-

քին մաշկը — շապիկը կը փոխեն և 15 — 20 օրէն փարսնուկի (nymph) կը փոխուին: Սա հարցական նշանի մը ձեւը ունի. կազմուած է նուրբ թափանցիկ պատանդէ մը որու մէջ կարելի է նշմարել գրեթէ կազմուած մօեղը:

Հարսնուկները սնունդի պէտք չունին: Թրթուրներէն աւելի արագաշարժ են և ջուրի մակերեսին անընական մէկ շարժումը կը բաւէ որ անոնք փախչին և պահուըտին ջուրին յատակը: Երբ

հարսնուկը բոլորովին հասուննայ (2—5 օր), շուրի մակերեսին վրայ անշարժ կը մնայ մինչեւ որ պատեանը չորնայ, ճեղքոճի և դուրս գալ կատարեալ մօեղը:

Մօեղներու բազմապատկումը աներեւակայելի արագութեամբ կը կատարուի: Ձմրան խստութիւններէն ազատած միակ էգ անօֆէլ մը, ամբողջ ամառուան շրջանին, մինչեւ աշուն, կրնայ 30 միլիոնի հասնող սերունդ մը ունենալ: Իսկ հասարակ մօեղը տասնապատիկ աւելի:

Բաւականանալով մօեղներու այս համառօտ մարմնակազմական նկարագրութիւնով, այժմ քանի մը տողով շեշտենք մասնաւորաբար անօֆէլի բնաւորութեան, սովորութիւններու և կենցաղի կարգ մը կարեւոր գծերը, որոնց ծանօթութիւնը անհրաժեշտ է մեր ինքնապաշտպանութեան համար:

Անմիջապէս որ հարսնուկներէն դուրս գան, մօեղները ամէն կողմ կը ցրուին սնունդ փնտռելու համար: Արուները բուսական նիւթերով կը սնանին, իսկ էգերը՝ արիւնով, մանաւանդ յղութեան շրջանին: Բնակավայրերու շուրջ գրեթէ միշտ էգ անօֆէլին կը հանդիպինք:

Ցերեկը կը պահուին մութ ու հով չեղած տեղեր, ժայռերու ձերպերուն ու խոտներու, գոմերու, հաւնոցներու և սենեակներու մէջ: Պէտք է փնտռել զանսնք պահարաններու և մութ անկիւններու մէջ, ոստայնի ցանցերու, առաստաղի եւ կտուրներու վրայ, անկողիններու և դարակներու տակ, նոյնիսկ կօշիկներու մէջ: Հոն կը մնան անշարժ մինչեւ արեւի մուտքը, ուրկէ ետք դուրս կուգան ու կը խայթեն մինչեւ արեւածագ: Գիւղի բնակիչները յատկապէս ենթակայ են մօեղի յարձակումին և հետեւաբար ճահճատենդի, եգիպտացորենի, խաղողի, ցորենի հունձքի, ծխախոտի և ճակնդեղի քաղցրի ժամանակ, արեւմուտէն անմիջապէս յետոյ և գիշերը բացօդեայ քնացած պահուն: Նաեւ ցերեկը՝ երբ տաք օրերուն քնանան ծառերու տակ, մանաւանդ մութ ու խոնաւ տեղեր:

Մօեղները շատ վեր չեն կրնար բարձրանալ, հազիւ 20—25 մետր, հետեւաբար լեռնային տեղեր չեն գտնուիր: Ձեն կրնար նաեւ 7—800 մետրէն աւելի հեռանալ հորիզոնական ուղղութեամբ, եթէ երեւէ հովը զանոնք չտեղափոխէ:

Ինչպէս ըսինք, միայն էգ անօֆէլը կը խայթէ, թէ մարդը և թէ կենդանիները, արիւն ծծելու եւ իր ձուերը պատրաստելու համար: Ձուերը կ'ածէ ամէն տեղ, ուր որ շուրի ու է կուտակուի, նոյնիսկ շատ չնչին քանակութեամբ, երբեմն ալ խոնաւ հողի վրայ: Ածելէն ետք էգերը ընդհանրապէս կը սատկին, ինչպէս արուները միաւորումէն յետոյ: Ողջ մնացողները ձմեռը կ'անցնեն թմրած վիճակի մէջ: Առաջին տաքերուն կը վերականգնանան ու կը վերսկսին իրենց աղիտաբեր աշխատանքին: